

Тетяна Длінна
(Миколаїв)

СОТЕРІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОБРАЗУ БОГОРОДИЦІ В УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНО-ХРИСТІЯНСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ: ЗА ФОЛЬКЛОРНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ

У статті на основі герменевтичного підходу до аналізу фольклору з'ясовано, що Діва Марія виконує в українському народному християнстві в ролі богослова та наставниці християнського життя, здійснення чого сприяє спасінню людини.

Ключові слова: герменевтичний підхід, народне християнство, народна релігійність, народні релігійні погляди, спасіння, Богородиця, фольклор.

In the article on the ground of hermeneutic approach for folklore analysis, it was defined that in Ukrainian folk Christianity Mary, mother of God has the role of theologian and advisor in Christian life, contributing to a human being salvation.

Key words: hermeneutic approach, folk Christianity, folk religiosity, folk religious commitments, salvation, Mother of God, folklore.

В статье на основании герменевтического подхода к анализу фольклора выяснено, что Дева Мария выступает в украинском народном христианстве в роли богослова и наставницы христианской жизни, реализация чего способствует спасению человека.

Ключевые слова: герменевтический подход, народное христианство, народная религиозность, народные религиозные взгляды, спасение, Богородица, фольклор.

Актуальність обраної теми зумовлена тим, що малодослідженою залишається проблема осягнення народною релігійною свідомістю християнських засад, а саме

християнської ідеї спасіння та маріології. Новизна питання полягає в тому, що вперше на основі фольклорних джерел проаналізовано народні релігійні погляди щодо участі Богородиці в спасінні людства.

Стосовно стану розробленості теми в науці зазначимо таке. У теоретико-методологічному плані слід виокремити: феноменологію релігії М. Еліаде, феноменологічний підхід до традиційної релігійності, елементи богословського аналізу та герменевтичного методу в інтерпретації фольклорних текстів Г. Федотова. Основні засади християнської сотеріології і маріології містяться в євангельських джерелах та догматико-богословській літературі. До різноманітних аспектів богородичної тематики зверталися дослідники другої половини ХХ – початку ХХІ ст.: В. Александрович, С. Бондар, В. Галайба, Є. Іванків, І. Кметь, Г. Коваль, П. Михайліцин, І. Музичка, І. Ортинський, С. Плохій, О. Сирцова, Н. Стишова, Б. Стебельський, Ю. Ясіновський та ін.

Об'єктом дослідження є українське народне християнство, предметом – народні релігійні уявлення про участь Богородиці в спасінні людства. Мета статті – на основі фольклорних джерел релігійного змісту неканонічного характеру з'ясувати сутність призначення Божої Матері у справі спасіння. Для досягнення цілі необхідно реалізувати такі завдання: дослідити роль Богородиці в житті Сина та розкрити значення духовного материнства Діви Марії щодо людства.

Для здійснення дослідження є важливим залучення фольклорних джерел, що розглядається в суміжних дисциплінах як один із перспективних шляхів вивчення народного християнства. Як слушно зазначив М. Еліаде, «релігійна креативність фольклорного типу ще не привертала увагу істориків релігій» [22, с. 340]. Народні релігійні уявлення українців відображені в різноманітних жанрах фольклору: легендах, духовних віршах, псалмах, колядках, щедрівках, замовляннях тощо. Найвагомим для вивчення є фольклорний масив другої половини ХІХ – початку ХХ ст., збережений у працях В. Гнатюка, М. Грушевського, Я. Головацького, О. Пчілки, М. Сумцова, В. Шухевича, П. Чубинського, В. Ястребова, Хр. Ящуржинського та ін.

Для реконструкції народно-християнських поглядів на основі фольклорного тексту слід застосувати герменевтичний підхід. По-перше, фольклорний текст – це знаково-символічне втілення етнокульту-

ри, тому, інтерпретуючи його, необхідно враховувати відповідний етнокультурний контекст. По-друге, фольклорний текст релігійного змісту неканонічного характеру, або апокрифічний фольклорний текст, має «презумпцію релігійної семантики» (А. Ранчін), отже, треба зважати на можливі біблійні, богословсько-проповідницькі та апокрифічні впливи. По-третє, роль кодів до фольклорного тексту можуть відігравати інші тексти, що входять до його смислового поля, у тому числі невербальні тексти образотворчого фольклору. Також при відтворенні народної релігійності важливо, з нашого погляду, використовувати синхронний та діахронний методи, що дозволить прослідкувати сталість або еволюцію тих чи інших народних уявлень. Із цією метою буде проаналізовано фольклор у сучасному побутуванні.

Тепер перейдемо до розгляду основного матеріалу. Діва Марія, відповідно до християнського догматично-богословського визначення, має найвищий онтологічний статус, визнається найдосконалішою з усіх творінь і становить вершину людської святості. Християнська Церква виокремлює три виміри святості Пречистої Діви: Богоматеринство, Вседівоцтво та Заступництво за людей перед Богом. Маріологія в християнському богослов'ї, попри існуючі відмінності між православною і католицькою доктринами, розглядається в безпосередньому взаємозв'язку з христологічним ученням, із таємницею Боготвілення. Основне служіння Діви Марії – Богоматеринство – народження Спасителя світу. Завдяки Богоматеринству Діви Марії грішне людство отримує надію на спасіння – прощення гріхів, примирення з Богом, безсмертя, вічне життя, Царство Небесне. Тому у своїй розвідці спробуємо з'ясувати перш за все, яку роль, за народними уявленнями, відіграє Богородиця в житті Сина.

Спочатку зазначимо, що в українській народно-християнській традиції святість і богообраність Богородиці підкреслюється через символіку квітки. Існує легенда про створення Богом Діви Марії з квітки [17, с. 145–146] та її своєрідне «продовження» – колядка, у якій Богородицю називають «красною панною з високого маку», «небесною царицею» [18, с. 333]. Це в цілому відповідає специфіці християнської культури, якій властива розвину-

та квіткова символіка Діви Марії. Крім лілеї, у християнстві символом Богородиці є троянда – райська квітка. Божу Матір прийнято називати «трояндою без шипів». В українській народній культурі рожа-троянда також символізує Богородицю. Показовим у цьому розумінні є використання відповідної символіки в народних богородичних іконах. Наприклад, у народній іконі «Богородиця-Знамення» XIX ст. рожеві троянди із зеленим листям утворюють вінок навколо німба Діви Марії [10, с. 122]. Квіти троянди символізують славу, а зелене листя – вічне життя [4, с. 505–506]. Проте це свідчить не тільки про прославлення Божої Матері, але й підкреслює Її «райську природу» – найвищий рівень святості.

Вірогідно, саме із цим станом найвищої святості пов'язаний вибір особливого місця народження Сина Богородицею. За народними уявленнями, це відбулося або в місті (Єрусалимі, Віфлеємі, іноді Римі), або в монастирі, церкві чи саду. Оскільки в українських колядках Різдво Христове, як правило, супроводжується цвітінням садів, розглянемо детальніше символіку саду. У релігійній свідомості сад – це земне відображення вищого, горнього світу. У християнській культурі він символізує Рай, Богородицю, Церкву [13, с. 9]. Прийнято вважати, що слов'янські уявлення про сад-рай зводяться до старозавітного образу раю. В українському фольклорі рай також уподібнюється до саду. Так, є поширеним мотив цвітіння різноманітними квітами дерев на Різдво Христове: «показало всякее древо разныи квиты» [23, с. 209]. Це викликає асоціацію з райським деревом, опис якого можна віднайти в старовинному апокрифі: «воно покриває гілками весь рай, має ж листя від усіх дерев і плоди теж» [1, с. 213].

«Райським квітом» називає Богородиця Сина у різдвяній пісні кінця XIX ст. [18, с. 356]. У сучасній колядці із Черкащини народження Христа прирівнюється до «цвіту лілеї»: «Марія Діва днесь породила / Цвіт пахучий, цвіт розкішний, / Що його так світ весь грішний / Віддавна бажав» [8, с. 160]. Отже, завдяки народженню Богородицею Спасителя, з приходом Сина Божого на землю починається нове, освячене Його присутністю життя. Відновлення природи свідчить про можливість повернення людини до райського

стану, втраченого внаслідок гріхопадіння. Зауважмо, українські народні ікони зазвичай були заквітчані, нагадуючи в такий спосіб людині навіть у повсякденному житті про горній світ або райські сади, яких удостоїлися праведники за богоугодне життя.

Як наголошував С. Кримський, «для східних слов'ян Богоматір виступає як Оранта, жіноче опосередкування зв'язку людини з Богом» [9, с. 232]. «Оранта» є одним з іконографічних типів «Знамення». Богородична ікона «Знамення», або, як її ще називають, «Втілення», виражає ідею єдності з Богом («з нами Бог»), є символом служіння Богородиці таїні Божій, завдяки якому відбувається спасіння людини і світу. За народними поглядами, Богородиця від самого початку розуміє місію свого Божественного Сина, Вона свідчить про Нього: «Ой мій синочок на весь сьвіт значен, / На сьвіт значен й на весь сьвіт славен; / У мого синка в личку сонечко, / В личку сонечко, йа в чолі м'єсьиц, / Йа в потилици бай три зірници! / А мій синочок післанец Божий, / Післанец божий до сего дому, / Бо в сему дому Господь буває...» [20, с. 151–152]. Цей опис може сходити до євангельської оповіді про Преображення Господнє. Порівняємо, у Євангелії від Матвія мовиться: «обличчя Його, як те сонце, засяло, а одежа Його стала біла, як світло» (Мт. 17: 2).

У різдвяному фольклорі Богородиця як дбайлива матір піклується про свою новонароджену Дитину: купає, сповиває, бере участь у виборі імені тощо. Більшість із перелічених актів вписуються в народну родильну обрядовість українців, проте вони мають низку особливостей, які виявляють особливий, божественний статус Новонародженого і дії Богородиці підкреслюють його. Купання Христа, яке може відбуватися в купелі, колодязі, річці (у т. ч. Йордані), символізує акт Хрещення. Крім того, за народними уявленнями, Діва Марія або сама здійснює хрещення Сина, або запрошує це зробити святих чи сили небесні. Цей мотив має сталий характер, широко представлений у різних регіонах сучасної України. Особиста участь Богородиці в обряді хрещення Сина, що суперечить євангельській оповіді, а також церковній традиції щодо породіллі, уникнення прив'язки обряду до здійснення в церкві вказують на особ-

ливу наближеність Діви Марії до Бога, на Її святість і благодатність, тому Вона, згідно з народно-релігійними поглядами, по-перше, має санкцію на певні дії щодо Бога-немовляти, по-друге, здатна творити чудеса заради порятунку свого Сина. Підтвердження нашого судження знаходимо в старовинній гуцульській пісні, у якій Богородиця, щоб сховати Ісуса Христа від Ірода, пускає Його голубом під небеса. На Водохреще Спаситель-птаха повертається на землю, а Божа Матір наказує Івану Хрестителю: «Схрестіте міні Сотворителя, / Шо нам створив небо тай землю, / Дім господарський, мир християнський» [20, с. 164].

Наречення ім'ям Бога-немовляти – ще один з визначальних актів у реалізації призначення Богородиці. Нагадаємо, Євангеліст Матвій відносить до Діви Марії пророцтво Ісаї: «Ось діва в утробі зачне, і Сина породить, і назвуть Йому Ймення Еммануїл» (Мт. 1: 23). Із чисельного переліку різних імен святих, Вона віддає перевагу тому, яке свідчить про божественне походження Її Сина. Найчастіше згадується ім'я «Ісус Христос». Водночас можуть використовуватися й відповідники. У сучасній колядці з Миколаївщини співається: «Дали Йому ім'я – / Святее Божество. / Вона ж теє ім'я / Та й і возлюбила. / В рученьки узяла, / І Сином назвала» [14].

Сповивання маленького Христа нагадує символічне одягання. Матір Божа загортає Сина в шовкові пелюшки або ризи. Цей мотив також представлено в сучасних колядках. Богородиця пеленає у «фіраночки з церкви» або молить Бога прислати для Сина «пеленочки шовкові», «сорочку», «ризю шовкові» тощо. Слово «риза» має кілька значень. По-перше, воно означає верхнє вбрання священника, що його він вдягає під час богослужіння, по-друге, риза – це парадний одяг царів. Отже, акт сповивання підкреслює Божественний статус Новонародженого, розкриває народні уявлення про Христа Первосвященника, що могли сформуватися під впливом апокрифів.

Крім того, у слов'ян дитячі пелюшки мають багато спільного з церковними тканинами (покрівцями) і поховальними пеленами [15, с. 660]. У церковній традиції покрівці символізують пелени, у які Христа сповили при народженні, і плаща-

ницю – поховальну пелену Ісуса Христа. У фольклорі переважно зображуються пелюшки білого кольору, утім, у колядках з Харківщини Богородиця загортає Сина в чорний шовк [6, с. 49], у піснях з Гуцульщини – у плащаницю [20, с. 136]. Таким чином, на нашу думку, наголошується на «таємниці Голгофи» – жертвній місії Христа заради спасіння людини. Примітно, що в народному побуті українців серветки, на які ставили образи, називали «пеленами».

На окрему увагу заслуговує й мотив «покладання Дівою Марією Христа-немовляти на престол». У значенні «трон» слово «престол» є символом божественної і найвищої світської влади. В іконописі престол є втіленням Всесвіту, усього видимого і невидимого світу, означає царствену славу Спасителя. На нашу думку, мотив «покладання на престол» символізує вселенське прославлення Бога-немовляти, визнання Його влади і свідчить про поклоніння Богородиці Богу-Сину. Тема поклоніння Богородиці Сину розвинута в західному живописі і є популярною в українських колядках у сучасних записах. Пресвята Діва поклоняється Сину – «Предвічному Богу», називає Його «Всемогучим Творцем», «Всемогучим Владикою»: «Ой непостіжимий, / Та й не обіменний, / Спи спокійно, рости скоро, / Младенець блаженний. / Ой буду молити, Усердно просити: / – Подаруй нам Свого царства / Во век веков жити» [8, с. 34].

Зважаючи на те, що престол у християнських церквах – це священне місце вітваря, де здійснюють Таїнство Євхаристії, мотив «покладання на престол» також акцентує увагу на жертвності материнського служіння Діви Марії. Згідно з християнською доктриною, Богородиця знала не тільки таємницю Боготвілення, а й «таємницю Голгофи», добровільної смерті Сина заради спасіння людей. Праведний Семен прорік Діви Марії: «і меч душу прошиє самій же тобі, – щоб відкрились думки сердець багатьох» (Лк. 2: 35). Як справедливо зазначає П. Михайліцин, «Богородиця – Матір за почуттям і людством, найвеличніший богослов і тайновидець – за розумом і недосяжною святістю» [11, с. 210].

Занурювали людину в таємницю спасительної місії Бога-Сина ікони євхаристичного змісту. В українській народній

традиції хатній іконостас увінчували ікони Трійці або Розп'яття. Над ліжком дитини батьки переважно розміщували ікону «Недремне око» [12, с. 173]. На ній зображений Христос-немовля, який спить на хресті, а довкола розкидані знаряддя Його майбутніх страждань. У народній культурі побутували численні пісні та сказання, що сходили до есхатологічного апокрифу «Сон Богородиці», відповідно до якого Матір Божа дізналася з пророчого сну про майбутні страждання і хресну смерть Сина. Вершину жертвовного служіння Діви Марії Богу виявляє мотив «Матір при хресті». Так, у сучасній колядці з Миколаївщини Божа Матір звертається спочатку до свого Сина: «Вже тя, милий Сину, більше не побачу, / Сину мій. / Ти жертвувався всіх людей спасти, / За те діждався невинно вмирати. / За світ лукавий, злбний і неправий, / Що сповнив на Тобі весь засуд кривавий / на Хресті. Моя опоро, мій світе ясний, / В'янеш за скоро, чахнеш безчесно». Далі Богородиця, як звичайна жінка, молиться до Бога-Отця про долю свого Сина і так само, як Христос, приймає волю Всевишнього: «Мій Боже милий, усердно тя молю, / Додай мені сили у нещаснім болю. / Тебе благаю, як сама лиш знаю, / І Тобі днесь свого Сина поручаю / на Хресті» [16]. Таким чином, у народній релігійній свідомості Богоматеринство Діви Марії розглядається як покірне, жертвове служіння Богові, Божественному замислу спасіння людства. Богородиця виконує щодо Сина богословську роль, допомагає зрозуміти Його місію.

У християнстві Богородиця як посередниця між Богом і людьми є символом людського спасіння, отже, уособлює Церкву. Церква, що спасає віруючих, уподібнюється до корабля, «Ноевого ковчега». Форма і структура церкви-храму також пов'язані із символікою судна. Наприклад, середня частина церкви, призначена для перебування мирян, називається неф або нава (з латини *navis* – «корабель»). Християнський храм мислиться як корабель «Небесного Єрусалима», кормчим якого є Ісус Христос. В Україні протягом XVI-XVIII ст. народні майстри звели численні храми у вигляді корабля [19, с. 24]. У народній релігійній свідомості образ корабля також символізує церкву-храм і поєднується з образом Богороди-

ці. У колядці з Уманщини ідеться про те, що посеред моря на кораблі Божа Матір шие сорочку для свого Сина [23, с. 217]. У гуцульській пісні корабель «церковцю носить». Церква має три поверхи: «В одно віконце ізходе сонце, / В друге віконце Пречиста Діва, / В третє віконце сам Господонько, / Сам Господонько службочку служит...» [20, с. 151]. У пісні названо три християнських постаті, з якими народ перш за все пов'язує спасіння і порятунок: Господь, Пречиста Діва і святий Миколай.

В українській народно-християнській традиції Бог своєю хліборобською працею освячує ниву, землю, світ. Варіативно представлений мотив «Господь уре». Наприклад, у галицькій колядці Господь ходить за «золотим плугом», Матінка Божа насіннячко носить і просить Пана Бога: «Зароди, Божейку, яру пшеничейку, / Яру пшеничейку і ярейке житце!» [2, с. 8]. На думку М. Єліаде, селяни Європи розуміли християнство як «космічну літургію». Природа мислилася не як світ гріха, а як творіння рук Господніх. Тому після Втілення світ був відновлений у всій своїй первісній славі. Учений зазначав: «Уся природа зітхає в очікуванні Воскресіння: ось основний мотив як пасхальної літургії, так і релігійного фольклору східного християнства» [21, с. 17]. Зауважмо, що Християнська Церква в діалозі з народною культурою сформувала традицію освячення посівів, сходів, збіжжя, плодів, загалом, хліборобської праці.

Тому не варто, на нашу думку, зводити виключно до аграрної семантики витлумачення фольклорних мотивів із символікою зерна. У народній культурі зерно символізує життя і родючість. Зерно, що проростає, є втіленням релігійної ідеї народження життя через смерть. Нагадаємо, Ісус Христос прирівнює свою смерть до загибелі зерна, що в майбутньому дасть щедрий врожай (Ів. 12: 24–25). Пшеничка в зимових обрядових піснях так підкреслює свою значущість: «Не є над мене, / Безь мене нигдѣ служба не буде, / Ни въ простих церквахъ, ни в монастиряхъ» [3, с. 137]. Як відомо, здійснення таїнства Євхаристії передбачає використання в православній традиції проскури (у католицькій – гостії) – літургійного хліба, випеченого з пшениці. Я. Головацький на-

водить текст колядки, де Божа Матір сіє насіння. Воно трьох видів: одне – «зелене винце», друге – «яра пшеничка», третє – «ладан пахнячий». Пісня розкриває призначення кожного з них: «Яра пшеничка на Божу службу, / Зелене винце на причащення, / Ладан пахнячий до кадильниці» [3, с. 39]. Знаходимо подібну пісню, у якій Богородиця просить Бога зародити «насьня трое»: «Яра пшеничка на проскурочки, / А на які, на всенощні; / Зелене вино до Служби Божої, / На причащання, душ очищення, / Пахнячий ладан до кадильнички» [2, с. 245]. В іншій колядці Богородиця пече проскурки в церкві [7, с. 190]. Очевидно, що, за народними релігійними поглядами, Божа Матір безпосередньо причетна до підготовки таїнства Причастя, завдяки якому, відповідно до християнської доктрини, вірні отримують вічне життя.

Також Богородицю зображено у фольклорі наставницею християнського життя. Існує легенда, за якою Діва Марія з трирічного віку перебувала в школі (синагозі), де вивчала Закон Божий [17, с. 159]. «Со святими жити», за словами колядки, готує Вона людей на землі [18, с. 342]. Як відомо, у християнській традиції заपुरкою досягнення спасіння, «царства небесного», є суворе дотримання посту. Піст є символом покаяння, очищення і служіння Богові, ґрунтується на добровільному самообмеженні людини. За народним уявленням, за відповідністю людських дій наглядає або сам Господь, або Божа Матір. Найсвятіша Панна сидить у кам'яній церкві, колише Сина, «на папери пише, постійку гляде». Для тих, хто «зпостив по справедливості» чи «по щирості», буде рай, царство «отворено, а пекло замкнено» [2, с. 42].

За вченням християнської церкви, однією з необхідних умов входження в Царство Небесне є праведне життя і добродіє справи. Діва Марія і святі, відповідно до фольклорних джерел, пильно стежать за сімейним вихованням, вимагаючи неухильного виконання християнських заповідей і плекання у дітей чеснот. Правила поклоніння Богові: участь у богослужіннях, вшанування церковних свят, читання Святого Письма, творення молитов – доповнюються нормами шанобливого ставлення до батьків. Наведемо уривок з колядки: «Сяде Миколай у ко-

нець стола / Книги читати, тебе питати, / Чи навчаєш ти діти малиї / Богу молиться, старшим кориться? / Діва Марія стане питати, / Чи навчаєш ти діти малиї / Книги читати, в церквях ходити, / Святе Рождество празником чити, / Батька, матінку вірно любити?» [18, с. 385].

Узагальнюючи сказане, можна зробити такі висновки. Богоматеринство Діви Марії мислиться як покірне, жертвне служіння задля реалізації Божественного плану спасіння. Богородиця – не тільки ідеальна Матір, любляча і дбайлива, Вона виконує щодо Сина богословську роль, розкриваючи значення Його спасительного подвигу. Діва Марія в народній християнській традиції співвідноситься із церквою як осередком християнського життя, із церковним порядком, або «ритуальним законом церкви» (Г. Федотов). Вона насамперед Духовна Матір християн. Богородиця здійснює духовну опіку щодо людства, виконуючи роль Наставниці християнського життя і Провідниці до Христа, таким чином сприяючи спасінню віруючих. Наставляти християн на богоугодне, праведне життя – ще один аспект призначення Діви Марії.

Перспективи подальшого вивчення проблеми пов'язані з виявленням і дослідженням в традиції українського народного християнства різноманітних аспектів заступництва Богородиці, які є улюбленою темою народної культури, що дасть можливість відповісти на питання про особливості народної інтерпретації християнської ідеї спасіння.

Література:

1. *Афанасьев А. Н.* Древо жизни : избранные статьи / А. Н. Афанасьев. – [подг. текста и коммент. Ю. М. Медведева, вступ. ст. Б. П. Кирдана]. – М. : Современник, 1982. – 464 с.
2. *Головацкий Я. Ф.* Народные песни Галицкой и Угорской Руси / Я. Ф. Головацкий. – М. : Университетская типография (М. Катков), 1878. – Ч. 2. : Обрядные песни. – 841 с.
3. *Головацкий Я. Ф.* Народные песни Галицкой и Угорской Руси / Я. Ф. Головацкий. – М. : Университетская типография (М. Катков), 1878. – Ч. 3. : Разнотечения и дополнения. – Отд. 2 : Обрядные песни. – 653 с.

4. *Жайворонок В. В.* Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
5. *Иде звезда чудна: колядки, щедрівки та віншівки* / [упоряд. Н. Манько]. – Л. : Свічадо, 2006. – 464 с.
6. *Иванов П. В.* Жизнь и поверья крестьян Купянского уезда Харьковской губернии / П. В. Иванов ; [упорядкув., передм. М. М. Красикова]. – Х. : Майдан, 2007. – 58 с. (Серія «Студії з фольклору та етнографії Слобожанщини». – Вип. 2).
7. *Колядки і щедрівки* / [збір. В. Гнатюк] // Етнографічний збірник. – Л., 1914. – Т. 35.
8. *Колядки та щедрівки в сучасних записках* / [упорядкув. С. А. Китова]. – Черкаси : БРАМА. Вид. Вовчок О. Ю., 2003. – 248 с.
9. *Кримський С. Б.* Під сигнатурою Софії / Сергій Кримський. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 367 с.
10. *Матвійчук М.* Живопис в інтер'єрі поліського житла ХІХ–ХХ століття (за матеріалами районів, що постраждали від Чорнобильської катастрофи) / М. Матвійчук // На сторожі української народної культури: матеріали міжнародної наукової конференції. – К., 2008. – 356 с.
11. *Михайлицин П.* Мариология трагедии «Страждущий Христос» и ее сопоставление с мариологией Григория Назианзина (Богослова) / Павел Михайлицин // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : [зб. наукових праць]. – Х., 2007. – Вип. 10. – 236 с.
12. *Осадча О.* Хатня ікона у віруваннях і обрядах / Олена Осадча // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. 2008–2009. – 2010. – Вип. 17–18.
13. *Свирида И. И.* Между sacrum и profanum: топос сада / И. И. Свирида // Категории и концепты славянской культуры. Труды отдела истории культуры. – М. : Институт славяноведения РАН, 2007. – 800 с.
14. *Святе Рождество.* Записала 1998 року Л. М. Плужникова від гурту жінок у с. Трудове Вознесенського р-ну Миколаївської обл.
15. *Седакова И. А.* Пеленки / И. А. Седакова // Славянские древности: Этнолингвистический словарь : в 5 т. / [под общ. ред. Н. И. Толстого]. – М. : Институт славяноведения РАН, 2004. – Т. 3. – 704 с.
16. *Страждальна Мати під Хрестом стояла.* Записала Л. М. Плужникова 1998 року від Г. В. Веретко в м. Баштанці Миколаївської обл.
17. *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим обществом. Юго-западный отдел. Материалы и исследования, собранные д-чл. П. П. Чубинским* : в 7 т. – С.Пб., 1872. – Т. 1. – 252 с.
18. *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край...* – Т. 3. – 486 с.
19. *Шапвалов Г. І.* Судноплавство у духовному житті населення України (з найдавніших часів до кінця ХІХ ст.) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». – Д., 2001. – 35 с.
20. *Шухевич В.* Гуцульщина : у 5 ч. / В. Шухевич. – Л. : Друкарня наукового товариства ім. Шевченка під зарядом К. Бенднарського, 1904. – Ч. 4. – 272 с.
21. *Элиаде М.* Аспекты мифа / Мирча Элиаде ; [пер. с фр. В. Большакова]. – М. : «Инвест-ППП», СТ «ППП», 1996. – 240 с.
22. *Элиаде М.* История веры и религиозных идей : в 3 т. / Мирча Элиаде. – М. : Критерион, 2002. – Т. 2 : От Гаутамы Будды до триумфа христианства. – 512 с.
23. *Ящуржинский Хр.* Колядки религиозно-апокрифического содержания / Хрисанф Ящуржинский // Киевская старина. – 1895. – № 2. – С. 207–217.